

Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Tartışma | Discussion

Açık Erişim | Open Access

Arşivdeki Tuğralı Fermanlar ve Belgeleri Anlamak

Understanding Tughra-bearing Firmans and Documents in the Ottoman Archives

Mübahat S. Kütükoğlu¹

¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

Öz Arşivdeki tuğralı fermanlar iki grupta incelenebilir: Birincisi, işi bittiği veyâ muhâtabı görevden ayrıldığı için geri gönderilenler, ikincisi, muhtevâsı beğenilmeyip yeniden yazılan ve ilk şekli iptâl olunduğu halde saklananlardır. Bunun için bu fermanların kullanılmadan önce dikkat edilmesi gerekir. Belgelerin ise, değerlendirilirken doğru anlaşıldığından emin olununcaya kadar, gerekirse birkaç defâ okunmalarında fayda vardır. Aksi halde hatâ kaçınılmaz olur.

Abstract The tughra-bearing firmans in the archive can be examined in two groups: The first consists of those that were returned because their purpose had been fulfilled or because the addressee had left office; the second consists of those whose contents were not approved and were therefore rewritten, with the original version being canceled and preserved. For this reason, care must be taken before using them. As for the documents, when evaluating them, it is advisable to read them several times if necessary until one is certain that they have been correctly understood. Otherwise, error is inevitable.

Anahtar Kelimeler arşiv · tuğra · ferman · belge

Keywords archive · tughra · firman · document

“ Atf | Citation: Kütükoğlu, Mübahat S.. "Arşivdeki Tuğralı Fermanlar ve Belgeleri Anlamak." *Tarih Dergisi–Turkish Journal of History* 88 (2026): 170-183. <https://doi.org/10.26650/iutd.0000002>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Kütükoğlu, M. S.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mübahat S. Kütükoğlu mkutukoglu@gmail.com

I. Tuğralı Fermanlar

Padişah emri olan fermanlar, padişah adına Dîvân-ı Humâyûn'da alınan kararlar olup, mühim konulardakiler, sadrâzam tarafından bir telhise yazılı olarak veyâ şifâhen padişaha sunulurken onayının alınmasıyla, ikinci derecedekiler ise Dîvân'ın kararıyla kesinleşirdi.

16. asırda Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunun, sol tarafındaki *Kubbealtı* denilen mekânda toplanan Dîvân-ı Humâyûn, 17. asırda Paşakapısı¹ adı verilen sadrâzam konağına nakledilmiş, 18. asrın ikinci yarısında üç ayda bir toplanmaya başlanmış, 18. asrın sonlarında ise Kubbealtı vezirliği kalkınca devlet işleri de, artık tamâmen, yine sadrâzaman başkanlığında toplanan *İkinci Dîvânı*'nda görüşülür olmuştur².

16. asırdaki *Beylikçi*, *Tahvil*, *Rûûs* adlarındaki Dîvan kalemlerine, 18. asırda, *Âmedî* ve *Sadâret Kethudâsı* adlarıyla iki yeni kalem eklenmiştir³.

Fermanlar, birkaç safhada hazırlanırdı. Hazırlandıkları Dîvan veyâ Mâliye kaleminde, verilen tâlimat doğrultusunda, kıdemli bir kâtip tarafından müsveddesi yazılıp, kalemin şefi tarafından kontrol edilir, gerekiyorsa üzerinde düzeltmeler yapılırdı⁴. Bu düzeltmeler, bâzı kelime, hattâ satırların üstlerinin çizilmesi, araya bir veyâ birkaç kelime ilâve edilmesi şeklinde olabildiği gibi marja bir çizgi ile işâret edilerek yeni bir cümle eklenmesi şeklinde de olabilirdi. Bundan sonra Dîvan'dan yazılanlarda müsveddenin sağ üst tarafına stilize "*buyuruldu*" ve "*sah*"⁵, Mâliye'den yazılanlarda ise "*yazıla*"⁶ kelimeleri konulur, her ikisinde de müsveddenin sonuna târih atılırdı. Dîvan'dan verilenlerde ayın târihi "*evâil*", "*evâsıt*", "*evâhır*" şeklinde onar günlük devreler halinde yazılırken⁷ Mâliye'den verilenlerde "12 C (Cemâziyelâhır) 1231" gibi günün târihi, ayın rumûzu ve yıl olmak üzere tam târih atılır ve üstüne de Başmuhâsebe Kalemî'ni ifâde eden "*Muhâsebe-i L*" (evvel) işâreti konulurdu⁸. Bundan sonra, nişancı tarafından tuğrası çekilmiş kâğıda⁹, tecrübeli bir kâtip tarafından temizi yazılırdı. Tuğra çekilecek belgelerin sayılarının fazla olması hâlinde vezirler de tuğra çekiminde nişancıya yardımcı olurlardı. Müteâkiben, müsveddesi yapılan ferman, vazifelendirilen bir kâtip tarafından tuğrası çekilmiş olan bu kâğıda yazılır ve bir dîvan çavuşu ile muhâtabı olan şahıs/shahıslar veyâ makâma gönderilirdi. 16. asır *Mühimme defterlerinde* fermanın, gideceği yere ulaştırılmak üzere teslim edildiği dîvan çavuşlarının isimleri de kaydedilmiştir¹⁰. Nâdir olmakla beraber, tuğrası çekilmiş ferman metni üzerinde de düzeltmeler yapıldığına rastlanmaktadır.

Osmanlı bürokrasisinde bir belge, sâdece hazırlandığı kalemde kalmaz, mutlaka ilgili olan diğer kalemlere de bir sûret, tezkire veyâ ilmühaberi gönderildiği gibi, bir sûreti de, çıktığı kaleme göre, yâni Dîvan'dan çıkmışsa *Mühimme*, Mâliye'den çıkmışsa *Mâliye Ahkâm Defteri*'ne kaydedilirdi.

Fermanlar, tahtta bulunan padişahın saltanatı süresince geçerli olur, tahttaki değişiklikte devamları istendiği takdirde yenilenmeleri gerekirdi. Merkeze gelen eski fermanın, gerçek olup olmadığının tesbiti¹¹ için, defterlerdeki

¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 249 vd.

²Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 262.

³Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 256; Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Humayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 69.

⁴Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 104-106.

⁵BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi), C.AS (Muallim Cevdet, Askeri), 00062.02940.001. Bkz. Ekler Belge 1.

⁶BOA, AE (Ali Emiri), SSLM.III (Sultan III. Selim), 00080.04865.001. Bkz. Ekler Belge 2.

⁷Dîvandan yazılmış ferman müsveddesi: C.AS, 00062.02940.001. Bkz. Ekler Belge 1.

⁸Muâmele görmüş bir ferman müsveddesi: AE.SSLM.III.00080.04865.001. Bkz. Ekler, Belge 2.

⁹Dîvân-ı Humâyûnu toplantı hâlinde gösteren minyatür: Seyyid Lokman, *Süleymanname*, TSMK (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi), H (Hazine), nr. 1517, vr. 37b.

¹⁰Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", s. 107-108.

¹¹Ferman sahtekârlıkları için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024, s. 122-123.

¹²Merkeze gelerek muâmele görmüş bir ferman: BOA, MFB (Müzehebb Ferman ve Beratlar tasnifi).00061. Bkz. Ekler Belge 3. MFB 61 ve 529 numaralı fermanlar *Osmanlı Fermanları*, haz. İlhan Ovalıoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivi Yayınları, Ankara 2003'de de yayınlanmıştır.

kaydı çıkartılır ve gerekli açıklamalar, ya ön yüzde tuğranın sağ¹² veyâ sol tarafına yâhut kâğıdın arkasına yazılırdı. Bu açıklamalar, birer cümlelik olabildiği gibi bir paragraflık da olabiliyordu.

Meselâ, Yenişehir-i Fener Kazası'na gönderilmiş olan ferman buna örnek olarak verilebilir.

Ferman, Yenişehir-i Fener Kazası'nın Agrafa Nâhiyesi padişah hassı olan köylerine, Matbah-ı Âmire masraflarını karşılamak üzere konan vergi ile ilgilidir. Tuğranın yanında konuyla ilgili derkenarlar ve üstte “*Hilâfına emr-i âhar sâdır olmuş değil ise tecdîd olunmak buyurulur*” kaydı vardır. Arkada ise 1235 târihiyle çeşitli yerlere gönderilen ferman özetleri yer almaktadır.

Diğer bir ferman ise gayr-i müslim düğünlerinde yeniçerilerin alacakları resimlere dâir verilen emir olup tuğranın sağında “*Hilâfına emir yoğise tecdîd oluna*” cümlesinin üzerinde, ince uçlu bir kalemle “*battal*” kaydı vardır¹³ ki bu, fermanın artık hükümsüz olduğunun göstergesiydi. Zîrâ, işi biten belgeler *battala* sevk edilir ve battalda saklanırdı. Bu tip belgeler için üzerinde “*Battal*” yazısı olan torbalar vardı¹⁴.

Arkadaki kayıtlar, bâzan “*Mübâşiri tay ile tebdîl oluna*”¹⁵ gibi tek cümlelik iken bâzan da bir sayfayı dolduracak kadar olabiliyordu¹⁶.

Verilen örneklerde de görüleceği gibi, arşivdeki tuğralı fermanlardan muâmele görmüş olanların bâzılarının yenilendikleri, diğerlerinin iptâl edilerek battala konuldukları anlaşılmaktadır.

Bâzi fermanlar ise, muhâtabın, meşrû mâzeretler göstermesi dolayısıyla, faal hâle geçirilmeden merkezde iptâl edilirdi ki, Mısır irsâliyesinin 1791'de Bodrum'daki kalyon inşâsına tahsisi fermanının iptâli¹⁷ ve Gazi Hasan Paşa'nın Kethudâsı Mîr Süleyman Bey'in, Gemlik kalyon binâ emniğini kabûl etmemesi dolayısıyla fermanın iptâli¹⁸ buna örnek olarak verilebilir.

Arşivde ayrı ayrı iki farklı cezâ için yazılmış, sonra bunlardan biri tercih edildiği halde diğerine âit belgenin de saklanmış olduğu; bir de, tuğrası çekilmiş kâğıda yazılmış olduğu halde istenilen kalıpta¹⁹ olmadığı fark edilerek hükümsüz kılınan fermanlar da vardır.

Şimdilik, çalışmalarımız esnâsında bunlardan ikisini gördüğümüz fermanların, benzerlerine de rastlanması hâlinde, kullanılmadan önce tenkit süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir. Zîrâ, yapılan bâzi yayınlarda geçersiz olanların kullanılması dolayısıyla maalesef yanlış bilgiler verildiği görülmektedir.

Sözünü edeceğimiz fermanların her ikisi de Menteşe Sancağı'ndaki olaylarla ilgilidir.

Dikkatimizi çeken ilk fermanla, “Tavaslızâdeler” makalemizde²⁰ karşılaşmıştık. Sancakta çıkan bir ayaklanmanın elebaşları olan şahıslara îdam cezâsı verilmiş²¹, fakat, o sırada Menteşe Sancağı Mütesellimi olan Tavaslı Osman Ağa'nın teklifiyle cezâ, Kal'a-yı Sultâniye'ye sürgüne çevrilmiş²², bir süre sonra da affedilmişlerdi. Bu îdam fermanını kullanan

¹³BOA, MFB.00529.

¹⁴Tafsîlât için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Battal Torbası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V (1992), 206.

¹⁵BOA, A.DVN.MHM (Bâb-ı Âsafî.Dîvân-ı Humâyûn.Mühimme), 1356.43. Bu tür bâzi belgelerin arkalarında yakın târihlerde değişik yerlere gönderilmiş olan fermanlar alt alta da yazılıyordu.

¹⁶Meselâ, BOA, MFB.00302.

¹⁷BOA, C.BH (Cevdet Bahriye), 00155.07351.007. Bu konu hakkında hazırlamış olduğumuz henüz tamamlanmış bulunan *Bodrum'dan Tersâne-i Âmire'ye* adlı kitabımızda tafsilâtli bilgi bulunmaktadır.

¹⁸Sadâret kaymakamının telhisi üzerinde Sultan III. Selim'in “*Süleyman Bey'i Bodrum'a tâyin edesin. Gemlik'de yapılacak fırkateyne başka adam tâyin oluna.*” hatt-ı humâyûnu: BOA, HAT (Hatt-ı Humayun tasnifi).1393.55710.

¹⁹Kâtiplere yol göstermek üzere, belgelerin, elkabdan itibâren nasıl yazılacağını bildiren eserler bulunmaktadır. Tafsilât için bkz. Bekir Kütükoğlu, “Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 169-176.

²⁰“Bir Âyan Âilesi Tavaslızâdeler”, *Belleten*, LXVII/250 (2011), s. 456-457.

²¹Menteşe Mütesellimi Tavaslı Osman Ağa'ya gönderilen Evâsıt-ı Cemâziyelâhîr 1245 (8-17 Aralık 1829) târihli ferman: BOA.C.ZB.(Cevdet Zabtiye).00076.03780.001. Bkz. Ekler Belge 6.

²²Osman Ağa'nın takriri: C.ZB.00029.01420.001.

Ekrem Uykucu müteâkîp belgeleri görmemiş yâhut îtibâr etmemiş olacak ki, *Muğla Tarihi* adlı kitabında elebaşların îdam olduklarını yazmıştı²³. Halbuki, Mütesellim Tavaslı Osman Ağa'nın teklifiyle isyancıların cezâları, sürgüne çevrilmele kalmamış, bir müddet sonra da affedilmişlerdi²⁴.

İkinci ferman, daha önce îdam cezâsı verilmiş bir afıa ilgilidir. Uzun yıllar Menteşe Sancağı'nda mütesellimlik yapan Hasan Çavuşzâde Ahmed Ağa, merkezden gönderilen emirleri dinlemediği ve halka zulmettiğinden dolayı îdamla cezâlandırılmış; fakat îdam fermânı ulaşmadan Mısır'a kaçmıştı (1193/1779).

Önce Mısır ileri gelenleri, daha sonra, başta baba oğul iki vâli Canıklı Ali ve Hüseyin Paşalar olmak üzere bâzı şahısların şefâatlarıyla 1781'den îtibâren kademeli bir şekilde affa uğramıştı. Tam olarak affedilerek Menteşe mütesellimliği, Bodrum Tersânesi kalyon binâ emînliği, mukâtaa tasarrufları ve muhallefâtının îadesi 1786'dadır. Mehmed Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçaslan'ın "Hasançavuşzâdeler" makalesinde²⁵, Ahmed Ağa'nın tam olarak affedilip eskiden sâhip olduklarının geri verildiğine dâir sözü edilen af fermânının târihi ise 1195 (1781)'dir²⁶. Bu 1781 târihli fermâna göre Ahmed Ağa'ya mütesellimliği ve eskiden sâhip olduğu bütün hak ve imtiyazları geri verilmektedir. Mâlîyeden yazılmış olan fermânın, son anda, yanlış bir af kalıbına göre yazıldığı fark edildiğinden tuğranın sol tarafına kalın uçlu bir kalemle, sağ alt-sol üst yönünde "*Vech-i âhârına tebdîl oluna*" şeklinde bir not konularak bu fermânın geçersiz olduğu, yâni, eskiden sâhip olduklarının hepsinin geri verilmemiş bulunduğu belirtilmiştir²⁷.

Aslında fermanlar, tuğrası çekilmiş bulunan kâğıda metni yazılmadan önce müsveddeleri yapıp kontrolden geçirildikten sonra temizinin yazıldığına göre, böyle bir hatânın son anda fark edilmesi kâtiplere yeterli bilgi verilmemesinden kaynaklanmış olabileceği kadar dikkatsizlikten de kaynaklanmış olabilir. Asıl dikkat çeken husus, "Hasançavuşzâdeler" makâlesi yazarlarının tuğranın solundaki cümleye rağmen, o tarihte Ahmed Ağa'ya, mütesellimlik dâhil, bütün hak ve tasarruflarının ve mukâtaaların îade olduğu ayrıca, mâlikâne mukâtaaları mutasarrıflarıyla olan münâsebetlerinin belirtildiğinin yazılması ve "*Bunda adetâ, bir süre önce hilaf-ı rıza hâl ve hareketi sebebiyle idam emri verilen Ahmed Ağa'nın yeniden güç ve zenginliğe kavuşmasına, devletin bu ikircikli tutumuna dair bir gerekçe sunuluyor gibidir*" denilmesi, bir müddet sonra ise, mütesellimliğinin geri alındığının yazılmasıdır²⁸. Aslında, 1781'de bir tâyin söz konusu değilse de kısmî bir af vardır. 1783'de ise affın kapsamı biraz genişletilmiş, isterlerse İstanbul'da bile oturabilecekleri, fakat hâlâ âile üyelerinin, Menteşe ve Güzelhisar'da ikâmetlerine izin verilmemiş olduğu belirtilmiştir. Merkezin emirlerine ve mütesellimin îkazına rağmen torun Osman Ağa²⁹ gibi, yasakları delen âile mensupları da olmuştur³⁰.

Ahmed Ağa'nın tam affı ise – yukarıda da belirtildiği gibi – ancak 1786'dadır³¹. Ahmed Ağa, o tarihte gerçekten mütesellim tâyin edilmiş, vaktiyle tasarrufunda olan şeyler ve bütün muhallefâtı îade olduğu gibi, selefi Tavaslı Ömer Efendi'nin inşâ etmekte olduğu, biri bitmek üzere bulunan kalyonların binâ emînliği de Ahmed Ağa'ya verilmiş; Ahmed Ağa Menteşe'ye ulaşınca kadar sancağın idâresi ise Ömer Efendi'den alınmış ve yerine, mütesellim vekili olarak Milâslı Abdülaziz Ağa getirilmişti³². Kadı ve nâiplere gönderilen fermanla ise mütesellimliğe "*ber-vech-i istiklâl ve serbestiyet*" Ahmed Ağa'nın tâyin edildiği bildirilmişti³³.

²³Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi*, As Matbaası, İstanbul 1968, s. 98.

²⁴Sultan II. Mahmud'un hatt-ı humâyûnu: BOA, HAT, 0502.24637.

²⁵Mehmet Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçaslan, "18. Yüzyılda Bir Âyan Ailesi: Hasançavuşzâdeler", *Tarih Dergisi*, sayı 83 (2024), s. 21-66.

²⁶C.DH (Cevdet.Dahiliye).00255.17143.003. Bkz. Ekler Belge 7.

²⁷A.E.SABH.I (Sultan I. Abdülhamid).00255. 17143.003 Bkz. Ekler Belge 7.

²⁸Ertaş-Kılıçaslan, "Hasançavuşzâdeler", s. 45-46.

²⁹Osman Ağa, İskenderiye nâibinin îlâmında Ahmed Ağa'nın oğlu olarak gösterilmiş, "Hasançavuşzâdeler" makalesinde de, bu belgeye dayanılarak, Ahmed Ağa'nın küçük oğlu olarak kabul edilmiştir. Diğer belgelerde ise açık olarak "*hafidi*" yâni torunudur. Osman ve kardeşi Ömer Ağalar, daha sonra, babaları Ebubekir Ağa ile aynı zamanda îdam edilmişlerdir.

³⁰A. {D.VN.SMHH.181, s. 233/680.

³¹Tam af fermanının 23 Cemâziyelevvel 1200 (24 Mart 1786) târihli Divân'dan ve 25 Cemâziyelevvel 1200 (26 Mart 1786) târihli Mâlîye'den yazılan ferman müsveddeleri AE.SABH.I (I.Abdülhamid).00059.04170.001 ve 002'dedir.

³²Defterdâra hitâben yazılan 23 Cemâziyelevvel 1200 (24 Mart 1786) târihli ferman müsveddesi: AE.SABH.I.00059.04170.001.

³³5 Zilhicce 1200 (29 Eylül 1786) târihli ferman müsveddesi: C.DH.00340.16981.

II. Belgeleri Anlamak

“Hasançavuşzâdeler” makalesindeki hatâlar yukarıda bahsi geçen fermanın ibâret değildir. 1779’da Ahmed Ağa’nın îdam fermânı üzerine Mısır’a kaçanlardan biri olan Osman Ağa, oraya gittiğini bildiren İskenderiye Nâibi Osman Efendi’nin îlâmında Ahmed Ağa’nın oğlu olarak kaydedilmişti³⁴. Adı geçen îlâmdan alınan bu bilgi, “Hasançavuşzâdeler” makalesinde doğru kabûl edilmiştir³⁵. Her ne kadar bir belgede “*Diğer oğlu Ebubekir*” deniyorsa da Osman adı geçmiyor. Makalede verilen bu oğul bilgisinin notunda ise ilk olarak İskenderiye Nâibinin îlâmı olan belgenin numarası yer almakta, fakat ikinci belgede, Osman Ağa Ahmed Ağa’nın “*hafidi*” yâni “torunu” olarak geçmektedir. Müteâkıp referans olarak verilen belgelerde de Osman Ağa, Ahmed Ağa’nın hep “*hafid*” olarak zikir edilmiştir³⁶. Buna rağmen makalede Osman Ağa, Ahmed Ağa’nın küçük oğlu, sonraki yıllarda mütesellimlik makâmına getirilecek olan Ebubekir Ağa ise büyük oğlu olarak geçmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, “*hafid*” kelimesi “oğul” olarak kabûl edilmiştir. Zâten, makalede de oğul Osman daha sonra iz bırakmadan kaybolmakta ve Osman Ağa da, belgelerde olduğu gibi makalede de hep Ahmed Ağa’nın torunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belgelerde bâzı kelimelerin, belki de okunamaması dolayısıyla, yanlış değerlendirmeler de yapılmıştır.

Ahmed Ağa’nın kaçışını müteâkıp mütesellimliğe Tavaslı Ömer Efendi getirilmişti. 18. asırda Bodrum Tersânesi’nde Donanma-yı Humâyun için kalyon inşâ edilmekte, bu inşaatı tâkip, ihtiyaçları temin vs. hususlarla kalyon binâ emirleri vazifelendirilmekte, binâ emirliklerine ise çok kere Menteşe mütesellimleri getirilmekteydi. Ahmed Ağa’nın kendisine verilecek cezâyı tahmin ettiği için ferman Menteşe’ye ulaşmadan Mısır’a kaçışını tâkiben mütesellimliğe Tavaslı Ömer Efendi getirilmişti. Ömer Efendi, “*kendi bedeninden*”, yâni masrafları kendisi tarafından karşılanmak üzere, inşâ edilecek iki kalyonun binâ emirlikleriyle de vazifelendirilmişti.

Ahmed Ağa’nın suçu affedilip mütesellim olarak Menteşe’ye dönmekte olduğu sırada, inşâ edilmekte bulunan bu kalyonlardan biri bitmeğe yaklaşmıştı. Ancak Ömer Efendi, ikinci kalyonu yapmaya “*kudreti*”nin yetmeyeceğini beyân ederek affını dilemişti. Bu dilek, Milâs Âyânı Abdülaziz Ağa’ya gönderilen bir fermanla da belirtilmiştir³⁷. Lâkin, belgedeki bilgi makale yazarları tarafından yanlış anlaşılmalı, “*adem-i kudreti*” ifâdesi belgenin başında adı geçen Ahmed Ağa’ya mâl edilmiştir³⁸. Halbuki belgedeki ifâde gâyet açık olup şöyledir:

“... Menteşe Mütesellimi sâbık Tavaslı Ömer zîde mecduhunun inşâsına me’ûr olduğu iki kıt’a kalyonları, bedeninden inşâyâ taahhüdü malûm iken bir kıt’asını tekmile şuru’ ve mübâşeret ve diğer bir kıt’asının inşâsına adem-i kudreti beyân birle afvı husûsunu istirham” eylediğinin belirtildiği belgenin “Ömer zîde mecduhunun” kısmı belki de orada “zîde mecduhu” duası³⁹ olduğundan okunamayarak yok farz edilip inşaatın devâmına *kudreti* bulunmayanın, belgenin başında adı geçen Ahmed Ağa olduğu kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi aslında kudretinin daha fazlasına yetmeyeceği beyânıyla kalyon inşaatından affını isteyen Ömer Efendi’dir.

Osmanlı belgelerinde bâzı muğlâk ifâdeler, yanlış anlamalara sebebiyet verebilir de, adı geçen makaledeki anılan belgelerin, açık olan ifâdelerinde de hatâ yapılmıştır. Bunlardan biri Bodrum’da kalyon inşaatında nâzir olan Ali Râzî’de karşımıza çıkmaktadır. Makalede “*Ahmed Ağa’nın yeğeni*” olarak gösterilen Ali Râzî, notta verilen belgede⁴⁰ geçen anlatıma istinaden (“*Ahmed Ağa’nın oğlu hâlâ Menteşe Sancağı Mütesellimi Kapıcıbaşı Seyyid Elhac Ebubekir Ağa kulları, şitâya komayıp, yeğeni Ali Râzî Ağa ma’rifetiyle...*”) Ahmed Ağa’nın değil, Ebubekir Ağa’nın yeğenidir. Ali Râzî adının geçtiği

³⁴BOA, C.ML (Cevdet tasnifi-Maliye), 00428.17318.001.

³⁵Ertaş-Kılıçaslan, “Hasançavuşzâdeler”, s. 44, not 110.

³⁶a.g.m., not 155: BOA, C.DH 00336.16798.001.

³⁷Abdülaziz Ağa ve ... kadısına [nere kadısı olduğu kaydedilmemiştir.] gönderilen 27 Şevval 1201 (12 Ağustos 1787) târihli mâliyeden yazılan ferman müsveddesi: C.BH.00157.07446.001.

³⁸Ertaş-Kılıçaslan, “Hasançavuşzâdeler”, s. 43.

³⁹Osmanlı belgelerinde genellikle isimden sonra, o şahsın mevkiine uygun bir dua yer alır. Tafsilât için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 107-108.

⁴⁰BOA, C.BH, 00245.11371.001.

diğer belgelerde de Ebubekir Ağa'nın yeğeni olduğuna işâret edilmiştir⁴¹.

Belge numaraları, yazı kontrol edilmek istendiğinde kolayca ulaşılmak üzere verilir. Fakat, iki yerde tesâdüfen tesbit edilen belge numaralarında son rakamlarının mevcut olmadığı görülmüştür. Bunlardan biri Cevdet Askeri tasnifinden verilen bir numara (1206.5401) katalogda yoktur. Ancak C.AS.1206 numaralı gömlekteki, hepsi de beş hâneli numaralar taşıyan belgeler içinde Menteşe ve Ömer Efendi ile ilgili tek belge "54013" numaradadır.

"54013" numaralı belge, Ömer Efendi'den gelen evrâkın özetidir. Makale metninin, notun verildiği yerinde, "Hasançavuşzadeler" in "savaş koşullarında merkezin büyük taleplerinin tümünü karşılamakta yetersiz kaldığından yıpranarak itibar kaybederken rakip aileler ise yine savaş durumunun yarattığı ihtiyaçlara binaen yükselme imkânı bulmuştu" denilerek Tavaslızâdeler âilesi kastedilmektedir. Tesbit ettiğimiz numaradaki belgede böyle bir yorum yapmak pek mümkün değildir. Zîrâ, numarası tahmin edilen belgede, savaş sırasında, Ebubekir Ağa gibi, Tavaslı Ömer Efendi'nin de toplayacağı askerle orduya katılmasının emredilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Ömer Efendi, merkeze gönderdiği mektubunda, Ebubekir Ağa'nın Tavas'ın Nikfer Köyü'nü bastığı ve orduya katılacak askerin geçeceği yol üzerindeki Denizli hassı voyvodalığının da Ebubekir Ağa'nın uhdesinde olması dolayısıyla, askerin toplanmış olmasına rağmen, Denizli'den geçmelerine izin verilmeyeceği düşüncesiyle ulûfe ve bahşişlerini almayı reddettiklerini bildirerek, Ebubekir Ağa mütesellimlikten azledilmedikçe asker sevkinin mümkün olamayacağını, imkân olduğunda askerin hareketle orduya katılacağını bildirmişti⁴². Bu belge, makalede Ömer Efendi'nin "merkezle müzâkere etme girişimi" olarak yorumlanmıştır. Ancak merkez, iki âile arasındaki rekâbet ve düşmanlığı gâyet iyi biliyor ve böyle tahriklere de itibâr etmiyordu. Belgenin üzerindeki "Mukaddem ne vechile memur ise te'kid ve isti'câli muhtevî Dîvân-ı Humâyûn'dan buyuruldu" buyuruldu da bunu göstermektedir.

Eksik numara bulunan ikinci belge Cevdet Dahiliye tasnifinde olup 60/2957 şeklinde verilmiştir ki aslında belge numarası "29570" olacaktır. Anlaşılan o ki, makalede bu belgelerin son rakamları bir kazâya uğramıştır.

18. asırda Bodrum Tersânesi'nde Donanma-yı Humâyûn için inşâ edilen kalyonların binâ eminliklerine İstanbul'dan tâyin yapılıyor ve inşaat bu şahsın nezâretinde yürütülüyordu. İşçi ve malzeme temini, işçilerin ücret, iâşe ve barınmaları, gelir ve masrafların ayarlanması, merkezle irtibâtın kurulması gibi hususlar, bu şahsın vazife ve mesûliyetlerindendi. Bunun için de çok kere Menteşe Sancağı mütesellimleri vazifelendiriliyordu. Ancak bu vazife, makalede kaydedildiği gibi, kâide olarak "mütesellimliğe bağlı" değildi: Meselâ, Kaptan-ı derya Gâzi Hasan Paşa'nın kethudâsı Mîr Süleyman Bey, İzmir voyvodaları Kâtibzâde Mehmed Ağa ve diğer bir Mehmed Ağa, İzmir Taze Meyve Gümrükçüsü Süleyman Ağa gibi vazifelilere de binâ eminliği verilebiliyordu. Onun için, makalede olduğu gibi, binâ eminliğini mütesellimliğe bağlı bir vazife olarak kabûl etmek hatâli olacaktır. Ancak, makalenin ihtivâ ettiği zaman aralığında mütesellimlerin bu vazifeyi deruhte etmiş olmaları, bu genellemenin yapılmasına sebep olduğundan kısmen mâzur görülebilirse de sâdece iki örneğe dayanarak bir karara varmak hatâli olur.

Makalede çok sayıda arşiv belgesi kullanılmış, ancak, dipnotlarında bunların tasnif ve numaraları verilmeyle yetinilmiştir. Halbuki, belge cinsleri (ferman, hatt-ı humâyûn, buyuruldu, telhis, takrir, arzuhal vs.), târihi ve o numaranın kaçınıcı belgesi olduğuna (.../001, ... /005 gibi) da işâret edilmesi beklenirdi. Zîrâ, verilen numarada birkaç belge olması hâlinde okuyucu, istenilen belgeye ulaşmak için vakit harcayacaktır. Belgenin târihi metin içinde zikredilmemişse dipnotunda belirtilmesi gerekirse de buna da riâyet edilmemiştir. Dolayısıyla, çok kere belgelerin ve olayların tarihleri de kaydedilmediğinden birkaç belgeli numaralarda kaçınıcı belgenin kullanıldığını tesbit de okuyucuya bırakılmıştır.

Belgeler, hicrî takvim esâsına göre tarihlendirildiklerinden önce bu tarihin, parantez içinde de milâdîsinin verilmesi öteden beri kabûl edilmiştir ki bu usûle de riâyet edilmemiş, hicrî tarihe nâdire yer verildiği gibi bütün olayların milâdî tarihleri de yazılmamıştır.

⁴¹"Hâlâ Menteşe Sancağı Mütesellimi Ebubekir Ağa ve yeğeni Ali Râzî"ye gönderilen 11 Zilhicce 1203 (2 Eylül 1789) târihli emr-i şeriften derkenar: AE.SSELM.III.00160.09623.001.

⁴²Ömer Efendi'den gelen evrâkın özeti üzerinde 9 Ramazan 1202 (13 Haziran 1788) târihli buyuruldu bulunan takrir: C.AS. 01206.54013.001.

Yukarıda eksik numara verilen belgede sâdece yorum yapmak yerine, belgenin muhtevâsı ile tarihi verilmiş olsaydı, bâzı tahminler yapmak yerine doğru belgeyi tesbit etmek kolay olacaktı.

Sonuç

Osmanlı tarihinin çeşitli konularının gün ışığına çıkarılmasında arşiv belgeleri son derecede mühimdir. Ancak, zaman zaman rastlanan kâtip hatalarından başka ve daha mühim olarak yukarıda sözü edilen iptal edilmiş olduğu halde saklanan ve dolayısıyla tasniflerde karşılaşılan, ilgi çekici görüldükleri için de kullanılan belgeler olduğundan, dikkatli davranılması gerekmektedir. Ayrıca, belgelerin gerekiyorsa tekrar tekrar okunmasından da kaçınılmamalıdır. Aksi halde, verilen örneklerde olduğu gibi hatâyâ düşmek kaçınılmaz olur.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Mübahat S. Kütükoğlu
Author Details	¹ İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye 0000-0001-9641-8791 mkutukoglu@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi

Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I), 00059.04170.001 ve 002, 00255.17143.003.

Sultan III. Selim (AE.SSLM.III), 00080.04865.001, 00160.09623.001.

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Humâyûn *Mühimme Defterleri* (A.{DVN.SMHM}), 181, s 233/680.

Mühimme Kalemî (A.{DVN.MHM}), 1356.43.

Hatt-ı Humayun tasnifi (HAT), 0502.24637, 1393.55710.

Muallim Cevdet Tasnifi.

Askerî (C.AS), 00062.02940.001, 01206.54013.001.

Bahriye (C.BH), 00155.07351.007, 00157.07446.001, 00245.11371.001.

Dahiliye (C.DH), 00255.17143.003, 00336.16798.001, 00340.16981.001.

Maliye (C.ML), 00428.17318.001.

Zabtiye (C.ZB), 00029.01420.001, 00076.03780.001.

Müzehheb Ferman ve Beratlar tasnifi (MFB), 00061, 00302, 00529.

Kaynak Eser

Seyyid Lokman, *Süleymannâme*, TSMK (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi), H (Hazine), nr. 1517.

Eser ve Makaleler

- ERTAŞ, Mehmet Yaşar-Hacer Kılıçaslan, "18. Yüzyılda Bir Âyan Ailesi: Hasaıçavuşzâdeler", *Tarih Dergisi*, sayı 83 (2024), s. 21-66.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Münşeat Mecmualarının Osmanlı Diplomatığı Bakımından Ehemmiyeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 169-176.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. "Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 95-112.
- _____, "Battal Torbası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V (1992), 206.
- _____, "Bir Âyan Âilesi Tavaslızâdeler", *Bellekten*, LXVII/250 (2011), s. 447-476.
- _____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024.
- MUMCU, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Humayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.
- Osmanlı Fermanları*, haz. İlhan Ovalıoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivi Yayınları, Ankara 2003.
- UYKUCU, Ekrem, *Muğla Tarihi*, As Matbaası, İstanbul 1968.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948.

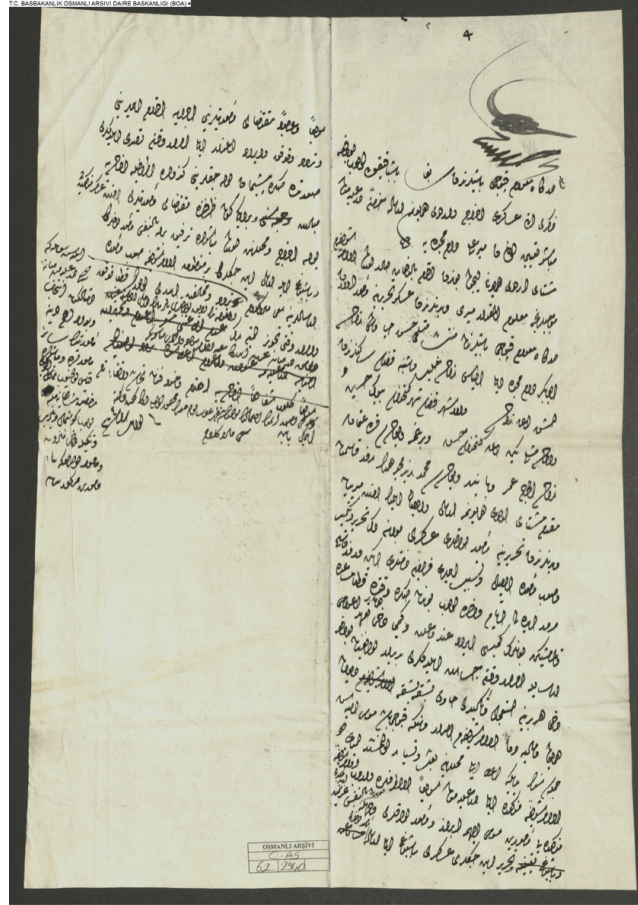

Ek | Appendix

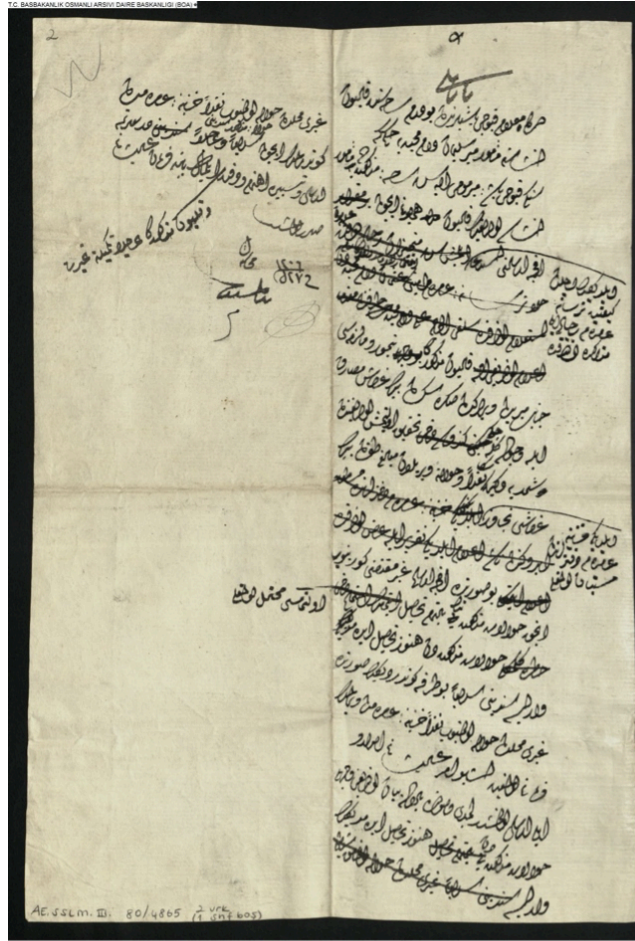
Belge 1

Sadâretten yazılan bir ferman müsveddesi: C.AS.00062.02940 001.

Belge 2

Mâliyeden yazılmış ferman müsveddesi (AE.SSLM.III.00080.04865.001)

Belge 4

Tuğranın sağında "battal" kaydı bulunan ferman MFB.00529.

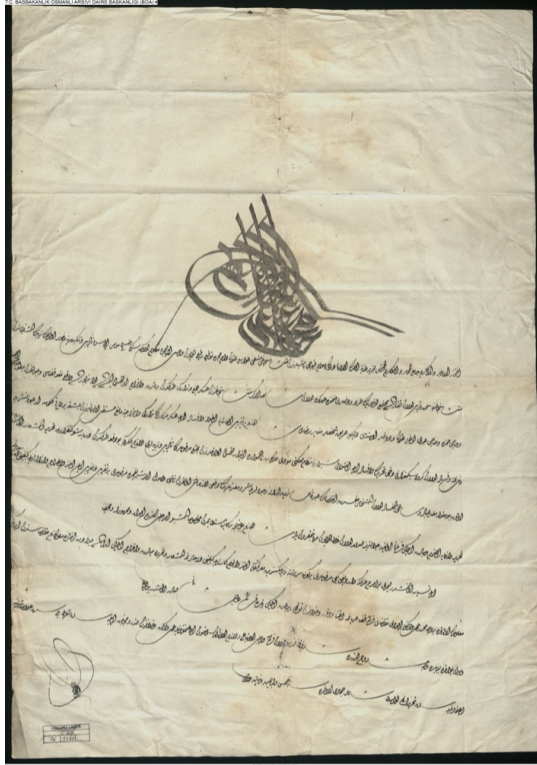

Belge 5

Arkasında "Mübâşiri tay ile tebdîl oluna" kaydı bulunan ferman A.DVN.MHM.1356.43.

Belge 6

Geçersiz kılınan isyancıların îdam fermanı C.ZB.00076.03780.001.

Belge 7

Yanlış kalıba göre yazılan af fermanı: AE.SABH.00255.17143.

